

Jens Bruun, Jens Johansen og
Peter Allerup

Gymnasieungdommens politiske dannelse

**Danmarks Pædagogiske
Universitets Forlag**
Danish University of Education Press

Jens Bruun, Jens Johansen og Peter Allerup

Gymnasieungdommens politiske dannelse

Danmarks Pædagogiske Universitet

Gymnasieungdommens politiske dannelse

Forfattere: Jens Bruun, Jens Johansen, Peter Allerup

Udgivet af Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag
Emdrupvej 54
2400 København NV
www.dpu.dk/forlag

© 2003 Danmarks Pædagogiske Universitet og forfatterne

Kopiering fra denne bog er kun tilladt ifølge aftale med Copy-Dan

Sats: Birte Amtrup
Omslag: Glud & Jensen, Grafisk design
Tryk: Reproset, København

1. udgave
ISBN 87-7684-100-6

Bogen kan købes ved henvendelse til:
Danmarks Pædagogiske Bibliotek
Emdrupvej 101, 2400 København NV
www.dpb.dpu.dk
bogsalg@dpb.dpu.dk
Tlf.: 8888 9364
Fax: 8888 9394

Indhold

Forord	7
Introduktion	9
Civic Education Study	9
Den danske stikprøve	20
Kapitel 1: Kundskaber og færdigheder	31
IEAs kundskabs- og færdighedstest	31
Offentliggjorte spørgsmål	48
Resultater efter emne	73
Sammenlignelighedsproblemer – alder og dækningsgrad	81
Kapitel 2: Unge synspunkter på demokratiske værdier i skole og samfund	101
Del I: Det demokratiske system	101
Indledning	101
Demokrati.....	109
Gode borgere	133
Staten	152
Tillid til institutioner.....	164
Vores land	176
Det politiske system.....	193
Militær magtanvendelse.....	204
Vigtigheden af forskellige beslutningstyper	208

Del II: Den demokratiske kultur – rettigheder og deltagelse	210
Forskellige borgergruppers rettigheder og muligheder	210
Politisk deltagelse	227
Gymnasieskolen som nærdemokrati.....	253
 Del III: Opsamling af resultater på IEA-skalaer	 272
 Kapitel 3:	
Individuelle, nationale og internationale aspekter af de unge som borgere	285
Den danske nationalkarakter	287
Beskrivelse af Danmark	292
Vigtigste problem i Danmark	298
Det enkelte menneske og fællesskabet	304
Sociale forhold	306
Rettigheder og pligter	314
Civil ulydighed	325
Mål for fremtidens samfund.....	329
Hvad påvirker samfundets udvikling.....	334
Egne mål for fremtiden	337
Danmark i verden, den globale borger	341
Formål med EU	346
Danmark og EU.....	350
Sammenfatning.....	357
 Kapitel 4:	
Klassens rum for politisk dannelse	363
Indledning	363
Civic-skalaer	369
Opsamling – profiler og sammenhænge	390

Kapitel 5:	
Skolelederundersøgelsen	397
Indledning	397
Politisk dannelse som undervisningsområde	399
Skolens sociale liv	404
Skolens ressourcesituation	412
Konklusion	417
Indledende	417
Hovedindtryk.....	418
Hovedindtryk i forskellige perspektiver	420
Afsluttende	429
Teoretisk efterskrift. Om at læse svarfordelinger	435
Litteratur	445
Appendiks	449
Appendiks A.....	449
Appendiks B.....	452
Appendiks C.....	454

Forord

Med *Gymnasieungdommens politiske dannelse* foreligger den tredje publikation fra Danmarks Pædagogiske Universitet vedrørende Danmarks deltagelse i IEAs komparative forskningsprogram Civic Education Study.

Arbejdet med Danmarks deltagelse i Civic Education Study blev påbegyndt på Danmarks Pædagogiske Institut i januar 1999 under ledelse af daværende direktør, nuværende rektor for Danmarks Pædagogiske Universitet dr.phil. Lars-Henrik Schmidt. Arbejdet er senere videreført på Danmarks Pædagogiske Universitet. På begge institutioner har undersøgelsens arbejdsgruppe bestået af projektforsker Jens Bruun, lektor Jens Johansen, professor Peter Allerup samt sekretær Birte Amtrup. Stud.scient.soc. Anders Blok har periodisk været studentermedhjælper. Danmarks deltagelse har været samfinansieret af Danmarks Pædagogiske Institut, Danmarks Pædagogiske Universitet, Undervisningsministeriet og Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

I denne bog beskrives og fortolkes resultaterne af Danmarks deltagelse i projektets ungdomsundersøgelse, der har deltagelse af 16 lande. Internationale hovedresultater blev offentliggjort i juli 2002 i Berlin. Samtidig offentliggjorde Danmarks Pædagogiske Universitet de samme resultater på en pressekonference i Undervisningsministeriet. Den officielle internationale rapport (Amadeo et al. 2002) blev imidlertid først publiceret i december 2002. Nu foreligger med denne danske rapport de detaljerede resultater af Danmarks medvirken. I rapporten kan man både finde de vigtigste internationale resultater og en detaljeret redegørelse for Danmarks resultater.

Danmarks Pædagogiske Universitet vil gerne rette en speciel tak til en national følgegruppe bestående af kontorchef Torben Christoffersen, Undervisningsministeriet; chefkonsulent Jørn Skovsgaard, Den Internationale Enhed, Uddannelsesstyrelsen; filosof og forfatter Peter Johannes Schjødt; lektor Mihail Larsen, Roskilde Universitets Center; professor Erik Albæk, Aalborg Universitet og professor, dr.phil. Kirsten Hastrup, Københavns Universitet.

Det har været af stor værdi for den danske undersøgelse, at det lykkedes at etablere et netværk for forskningsgrupperne i de nordiske lande i projektet (Danmark, Finland, Norge og Sverige) og Estland. En række aktiviteter i projektet har fundet sted i samarbejde med Oslo Universitet, Jyväskylä Uni-

versitet, Statskontoret, Skolverket og Ungdomsstyrelsen i Stockholm, Örebro Universitet samt Tallinns Universitet. Tak til alle, men især til Ingrid Munck og Tiina Ekman, Rolf Mikkelsen og Dag Fjeldstad, Sakari Suutari-
nen samt Anu Toots og Tönu Idnurm.

Sidst, men ikke mindst, en stor tak til de mange skoleledere, lærere og elever, der har deltaget i undersøgelsen.

Jens Bruun, Jens Johansen og Peter Allerup
Danmarks Pædagogiske Universitet
August 2003

Introduktion

Civic Education Study

Civic Education Study er et internationalt forskningsprojekt, der er iværksat og organiseret af The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), der er en uafhængig paraplyorganisation for pædagogiske forskningsinstitutioner i omkring 50 lande. IEA har hovedsæde i Amsterdam og har en lang tradition for at udføre komparative internationale undersøgelser på uddannelsesområdet.

Civic Education Study fokuserer på de unges forståelse af sig selv som samfundsborgere og på skolens betydning for forberedelsen af de unge til deres liv som (demokratiske) borgere. Formålet med projektet er at analysere unge menneskers politiske dannelse i et internationalt perspektiv ved at kombinere en kvalitativ national beskrivelse af undervisningen på området - med en kvantitativ international dokumentation af elevernes egen opfattelse af demokratiet og demokratiske værdier i skolen og samfundet. Det overordnede spørgsmål er, hvilken opfattelse de unge har af grundlæggende demokratiske institutioner og værdier. Med andre ord undersøger Civic Education Study, hvordan unge menneskers (ud)dannelse i demokrati finder sted - og hvordan deres demokratiske indstilling er.

De første initiativer til Civic Education Study blev taget på IEAs generalforsamling i 1994. Baggrunden for at udvikle og gennemføre projektet var (og er) ikke mindst en række globale politiske forandringer, hvor man især kan pege på etableringen af nye selvstændige demokratiske lande i Øst- og Centraleuropa, videreudviklingen af overnationale strukturer i Vesteuropa, migration, internationalisering og globalisering.

Alle disse udviklingstendenser medfører i en række lande, at det på forskellig vis bliver nødvendigt enten at nydefinere eller omdefinere borgerbegrebet, hvilket derfor også for uddannelsessystemet rejser spørgsmålet om, hvorledes skolen kan bidrage til at forberede eleverne bedst muligt til deres liv som borgere. I mange lande er der således for indeværende politiske og pædagogiske diskussioner om, hvorledes undervisningen på området kan og bør organiseres.

Med henvisning til sådanne overordnede tendenser så IEAs medlemslande et stort behov for en komparativ international undersøgelse på dette område. Selv om temaer vedrørende politisk og demokratisk dannelse har

stor bevågenhed, både politisk og forskningsmæssigt, foreligger der nemlig ikke større internationale undersøgelser på området med empirisk dokumentation. Både internationalt og nationalt er der derimod mange (delte) meninger om skolens rolle i forberedelsen af eleverne til demokrati og ligeledes mange (delte) meninger om karakteren af unges politiske dannelse. Ofte har det form af meninger om de unges mangel på (parti)politisk engagement og mangel på kollektiv identitet. Angiveligt til fordel for en omsiggribende individualisme.

For indeværende kan forskning på feltet internationalt siges at være i vækst; ikke mindst i form af magtudredninger og demokratiundersøgelser på voksenområdet, men specifikt vedrørende unge og skolen er der fortsat ikke megen videnskabelig dokumentation. Et af de væsentligste formål med projektets gennemførelse er således at få leveret et komparativt internationalt materiale til brug for forskere, politikere, uddannelsesplanlæggere og offentligheden.

Civic Education Study ledes af professor of Human Development, Judith Torney-Purta, University of Maryland, USA og Professor Rainer Lehmann, Humboldt Universität, Berlin. Projektet har desuden en "International Steering Committee" (ISC) bestående af syv forskere fra de deltagende lande.

Den internationale forskningsplan

Traditionelt tager IEA-undersøgelser udgangspunkt i en konkret diskussion om curriculum på det fagområde, som en given undersøgelse vedrører. Overordnet skelner IEA almindeligvis på analytisk vis imellem det intenderede curriculum (systemets idealforestillinger), det faktiske curriculum (skolen og undervisningen) og det tilegnede curriculum (elevens kundskaber).

Til forskel herfra, er der i Civic Education Study tale om et særdeles udvidet curriculumbegreb, idet den politiske dannelse også afhænger af en lang række forhold uden for skolen. Det kan både dreje sig om den enkeltes påvirkning fra personlige relationer til forældre, søskende, venner, klassekammerater, lærere, arbejdsgivere, foreningsledere etc., men også en lang række strukturelle forhold spiller ind. Det være sig et givent lands uddannelsessystem, religion, politiske institutioner, massemedier, økonomiske opbygning, socioøkonomiske stratifikation, nationale historie og nationale identitet etc.

Hvad skolen angår, er det i mange både nye og ældre demokratier en udbredt opfattelse – og ofte også et ideal – at skolens forberedelse af eleverne

til deltagelse i demokratiet skal udspringe af skolens implicite læreplan, men ikke af et fastlagt curriculum. Den politiske dannelse skal udkrystallisere sig af skolens tværfaglige aktiviteter, af aktiv elevdeltagelse, klimaet i klasserne og på skolen som helhed, af relationer til elevernes øvrige livssammenhænge, af at inddrage forældre og lokalområdets institutioner og græsrodsbevægelser og generelt ved at praktisere en ikke-autoritær pædagogik, der både i form og indhold i sig selv kan karakteriseres som demokratisk.

Curriculumdiskussionen på et område som politisk dannelse er altså per definition særdeles kompliceret med mange mulige nationale og kulturelle perspektiver. Derfor er Civic Education Study formelt organiseret i to såkaldte “faser”, hvor fase 1 overvejende er kvalitativ og national, mens fase 2 overvejende er kvantitativ og international:

I fase 1 fra 1994 til 1998 blev der i 24 lande gennemført en kvalitativ national undersøgelse af synspunkter på “Civic Education” i de respektive lande. Med henblik på at få afdækket det nationale curriculum, såvel det eksplicite som det implicite, blev der i hvert land udfærdiget en redegørelse for Civic Educations placering i skolesystemet via diskussioner omkring lovgrundlag, lærebøger, læseplaner, læreruddannelse m.v.

I fase 1 fokuseredes der således på Civic Education som et internt nationalt anliggende med særlig hensyntagen til de nationale og lokale kontekstuelle forhold såsom landets skolesystem, kultur, historie, traditioner, sprog, religion, familierelationer, massemedier etc. Denne fundamentale hensyntagen til landenes forskellighed og til forskernes metodefrihed var afgørende for fase 1. De væsentligste resultater fra denne fase 1 har IEA offentliggjort som en antologi af nationale bidrag (Torney-Purta, Schwille and Amadeo (eds.) (1999). *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*.

Hvor fase 1 belyser de nationale kontekster for Civic Education, er det i fase 2 hensigten at undersøge, hvilken viden og hvilke normer, de unge rent faktisk har – især på de ovennævnte områder af Civic Education. I fase 2 fokuseres der med andre ord på at opnå i princippet direkte sammenlignelige internationale data. Resultaterne fra fase 1 dannede med andre ord grundlaget for udviklingen af spørgeskemaer til brug for komparative undersøgelser i projektets fase 2. I lighed med Norge og Sverige har Danmark kun deltaget i fase 2.

Fase 2 af undersøgelsen består af to repræsentative undersøgelser (spørgeskemaundersøgelser) af henholdsvis ca. 14-årige og ca. 18-årige. De to

aldersgrupper blev undersøgt separat med ca. 12 måneders mellemrum i henholdsvis 1999 og 2000.

Projektets hovedundersøgelse af de 14-årige i grundskolen omfatter ca. 93.000 elever fra 28 lande. Internationalt er denne undersøgelse afrapporteret i Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H. and Schulz, W. (2001) *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Grundskoleundersøgelsen er på dansk afrapporteret i Bruun, J. (2001) *Politisk dannelse* og i Bruun J., Johansen J. og Alle-rup, P. (2002) *Rum for politisk dannelse*.

Ungdomsundersøgelsen omfatter ca. 45.000 ca. 18-årige elever fra 16 lande, hvoraf de 15 lande er gengangere fra grundskoleundersøgelsen. Der er tale om følgende lande: Chile, Colombia, Cypern, Danmark, Estland, Hong Kong, Israel, Letland, Norge, Polen, Portugal, Rusland, Schweiz, Slovenien, Sverige og Tjekkiet. Internationalt er denne undersøgelse afrapporteret i Amadeo, J.-A., Torney-Purta, J., Lehmann, R., Husfeldt, V. & Nikolaova, R. (2002). *Civic Knowledge and Engagement. An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries*. Ungdomsundersøgelsen afrapporteres på dansk med den hermed foreliggende rapport, *Gymnasieungdommens politiske dannelse*.

Som det fremgår, tilvejebringer de to spørgeskemaundersøgelser i fase 2 en særdeles omfattende empirisk dokumentation med fokus på de unges viden, færdigheder, holdninger og engagement på områder, som er centrale for demokratiske samfund. Spørgeskemaerne er således konstrueret med særligt henblik på følgende temaer:

1. Demokratiet og demokratiske institutioner
2. National identitet og internationale relationer
3. Social sammenhæng og social mangfoldighed

Til grundskoleundersøgelsen anvendtes separate spørgeskemaer til henholdsvis eleverne, lærerne og skolelederen. I ungdomsundersøgelsen anvendes kun elevspørgeskemaet og skolelederspørgeskemaet. Sidstnævnte er på nær ganske ændringer er identisk med det skema, der blev anvendt i grundskoleundersøgelsen. Sværhedsgraden af elevspørgeskemaerne er på nogle områder tilpasset den nye population, mens der på andre områder er tale om genbrug af spørgsmål fra grundskoleundersøgelsen. Alle lande anvender de samme spørgeskemaer, men med mulighed for at anvende nationale tillægs-spørgsmål i begrænset omfang. Spørgeskemaerne er i vidt omfang helt ny-

udviklede til Civic Education Study, men omfatter dog også en række instrumenter, der tidligere har været anvendt i andre sammenhænge.

Spørgeskemabesvarelsen i ungdomsundersøgelsen indebærer, at eleverne over to lektioner (100 minutter) skal besvare et spørgeskema med fire adskilte hæfter:

- Hæfte 1 (kognitiv test) er konstrueret med 43 multiple choice spørgsmål (items) med fire svarmuligheder, hvoraf kun ét er rigtigt. Spørgsmålene tester både kundskaber og færdigheder.
- Hæfte 2 består af nogle få baggrundsoplysninger (køn, forældres uddannelse og lignende).
- Hæfte 3 (survey-del) består af en række værdispørgsmål vedrørende især begreber, holdninger og politisk deltagelse. Spørgsmålene er hyppigst udformet som påstande, som eleven skal udtrykke sig som mere eller mindre enig i.
- Hæfte 4 består af nationale og/eller regionale tillægsspørgsmål.

Opmærksomheden henledes på, at de internationale rapporter i deres helhed (og en lang række andre oplysninger om projektet) kan læses på internettet og gratis printes ud fra adressen <http://www.wam.umd.edu/~iea/>. Denne side opdateres løbende med nyt om projektet.

Danmarks deltagelse i Civic Education Study

Danmarks Pædagogiske Institut besluttede sidst i december 1998, at Danmark skulle deltage i projektet. Som sagt har Danmark således ikke været en del af projektets fase 1. Da IEA åbnede for muligheden for, at nye lande kunne slutte sig til projektet ved kun at deltage i fase 2, anså Danmarks Pædagogiske Instituts daværende ledelse ved direktør Lars-Henrik Schmidt netop projektets komparative del for så relevant, at også Danmark burde deltage. Beslutningen blev også influeret af, at Norge og Sverige tidligere havde truffet samme beslutning, hvorved der var åbnet for at udvikle et nordisk samarbejde på fælles nordiske præmisser.

Det danske projekt blev gennemført under titlen “Politisk dannelse – unges synspunkter på demokratiske værdier i skole og samfund”, der således både er titlen på de anvendte spørgeskemaer og på den første danske rapport (Bruun 2001). Intentionen med at oversætte “Civic Education” til “Politisk dannelse” var – og er – at have en titel, der i lidt mindre grad giver associationer til undervisningen som sådan (education), men også associerer til elevernes samlede samfundsmæssige placering og livssituation (dannelse). Un-

dertitlen “Unge synspunkter på demokratiske værdier i skole og samfund” blev primært tilføjet for i spørgeskemaernes titel at have en kortfattet præcisering af undersøgelsens indhold, der for de 14-15-årige respondenter kunne være umiddelbart forståelig. Der er dog også en mere teoretisk begrundelse for at foretrække udtrykket politisk dannelse, der er tænkt som udtryk for såvel en socialisationsforestilling som en individuationsforestilling eller, om man vil, som et begreb for måden hvorpå individualitet skabes socialt. Dette mere teoretiske perspektiv udfoldes imidlertid ikke i denne publikation.

Den danske ungdomsundersøgelse

Danmarks Pædagogiske Institut afholdt Civic Education Study fase 2 spørgeskemaundersøgelsen for gymnasieungdommens vedkommende i marts-april 2000. I alt 200 tilfældigt udtrukne skoler fra det almene gymnasium, hf, hhx og htx blev inviteret til at deltage med en tilfældigt udtrukket klasse på skolens afgangstrin. Der indkom besvarelser fra 2761 elever fra 141 klasser. Deltagelsesprocenten på klasseniveau er med andre ord 71% i Danmark, hvilket vi betragter som et særdeles tilfredsstillende resultat. Ikke mindst i betragtning af, at undersøgelsen fandt sted i en travl forårsperiode for afgangsklasserne. Relativt til landets størrelse er Danmarks stikprøve i undersøgelsen blandt de absolut mest omfattende. Alle deltog i undersøgelsen under løfte om anonymitet. Alle fortolkninger og analyser er således også baserede på anonymiserede datasæt. Der offentliggøres således per definition ikke resultater, der kan henføres til identificerbare personer, klasser eller skoler.

Rapportens opbygning

Som det fremgår, er Civic Education Study en omfattende undersøgelse, der søger at belyse, hvorledes unge ser på en række områder af stor betydning for demokratiet. Det er naturligvis muligt at anvende og fortolke resultaterne på mange forskellige måder. Denne rapport følger i store træk opbygningen af undersøgelsens spørgeskemaer og har følgende kapitler:

Kapitel 1 omhandler spørgeskema 1 og dermed IEAs nyudviklede test af kundskaber og færdigheder. Der er tale om en test bestående af 43 items, der kortlægger respondenternes grundlæggende politiske kundskaber og færdigheder.

Kapitel 2 omhandler spørgeskema 3 og dermed primært respondenternes opfattelser, holdninger og engagement. Spørgeskema 3 omfatter en lang række temaer, men falder dog i tre relativt veldefinerede typer af spørgsmål:

Den første type vedrører respondenternes opfattelser af, hvad der er godt eller dårligt for demokratiet (afsnit A), hvad der karakteriserer den gode voksne borger (afsnit B), og hvilke ansvarsområder der bør være statens (afsnit C). Med “opfattelser” tænkes i denne sammenhæng på forestillinger, der både rummer en kundskabsdimension og en holdningsdimension.

Den anden type vedrører holdninger, idet der fokuseres på respondenternes holdninger til offentlige institutioner (afsnit D), til nationalisme (afsnit E), til kvinders, antidemokratiske grupper og etniske grupperes reelle og ideelle muligheder (afsnit F og G) samt indvandreres rettigheder og muligheder (afsnit H). Det er med andre ord især graden og karakteren af respondenternes tolerance, som undersøges i disse afsnit.

Den tredje type vedrører eksempelvis politisk interesse og engagement i forskellige dimensioner. Der fokuseres på respondenternes egen politiske interesse og tillid til betydningen af politisk deltagelse (afsnit I), graden af tillid til deltagelse i skolesammenhæng (afsnit J), opfattelsen af undervisningens indhold (afsnit K), lysten til at diskutere politik (afsnit L), villigheden til at deltage i forskellige politiske handlinger (afsnit M) samt opfattelsen af klasserumsklimaets åbenhed (afsnit N).

Disse tre typer af spørgsmål har vi valgt at anskue ud fra deres indhold. I stedet for ovennævnte tredeling efter spørgsmålstype arbejder vi således med en todeling efter spørgsmålenes indhold, hvor kapitel 2 del I (primært) fokuserer på respondenternes forståelse af demokratiet som politisk system, mens kapitel 2 del II (primært) fokuserer på respondenternes forståelse af sig selv og andre som aktører i demokratiet. I kapitel 2 del III foretages en opsamling fra del I og del II med særligt henblik på internationale sammenligninger.

Kapitel 3 omhandler resultaterne af et særligt dansk (nordisk) spørgeskema med fokus på respondenternes nationale identitet og på deres opfattelse af nationale og internationale politiske problemer.

Kapitel 4 undersøger sammenhængen mellem forskellige af de undersøgte parametre på klasseniveau, idet der trækkes på temaer fra kapitel 2 og kapitel 3. Den statistiske sammenhæng relateres desuden til forskellige baggrundsvARIABLE Der fokuseres blandt andet på betydningen af forældrenes

uddannelsesgrad og respondenternes køn og kundskabsniveau for klassernes fordeling.

Kapitel 5 er en redegørelse for resultaterne af det spørgeskema, der blev udsendt til skolelederne.

Rapporten er udformet, så den kan læses som en selvstændig publikation, men i et større forskningsperspektiv er det dog væsentligt at være opmærksom på, at den bedst ses og forstås i sammenhæng med de foregående publikationer vedrørende samme projekt. Det hænger blandt andet sammen med, at der i vidt omfang benyttes samme spørgeskemaer i grundskoleundersøgelsen og i ungdomsundersøgelsen. Imidlertid har vi ikke fundet det hensigtsmæssigt at gentage alle kommentarer, pointer og forbehold vedrørende de enkelte instrumenter fra grundskolerapporten. Ligeledes er der nogle overordnede metodiske kommentarer og forbehold, som ikke gentages.

Denne rapport er til gengæld suppleret med andre metodiske betragtninger og nyudviklede analysemåder. Som sådan kan de tre danske rapporter hver især læses selvstændigt, men er tilsammen udtryk for en række forskellige metodiske tiltag med hver deres fordele og ulemper.

Rapportens karakter og fokusområder

Indledningsvis vil vi gerne henlede opmærksomheden på, at denne rapport ikke er en evalueringsrapport. Med andre ord interesserer fremstillingen sig helt bevidst *ikke* for, i hvilket omfang resultaterne kan tages til indtægt for, at skolerne opfylder deres forskellige formål, som de fremgår af lovgivningen for skolerne. Undersøgelsen er i udgangspunktet per definition ikke tilrettelagt som en national evaluering, men som en komparativ international undersøgelse. Forskellige aspekter af undersøgelsen vil dog givetvis kunne læses i et evalueringsperspektiv. I et historisk perspektiv har skiftende lovgivning således haft forskelligt fokus på forskellige aspekter af demokratiet; med dertil sammenhængende forskellige perspektiver på borgerrollen og på eleven som borger. Denne udvikling og dette perspektiv er naturligvis ikke uinteressant for en forståelse af undersøgelsens resultater, men i udgangspunktet er vi af den opfattelse, at elevernes synspunkter, som de kommer til udtryk i undersøgelsen, ikke kun kan relateres til skolen(s undervisning), men indgår i en særdeles kompleks kontekst af mere omfattende art. Som sådan betragter vi i udgangspunktet mere undersøgelsen som en undersøgelse af en bestemt del af ungdommen end som en skoleundersøgelse. Dertil

kommer, at den faktiske undervisning *ikke* indgår i undersøgelsen, af hvilken grund vi principielt afstår fra at forklare resultaterne som konsekvens af en bestemt form for undervisning. Dermed er i øvrigt ikke sagt, at rapporten ikke interesserer sig for forskelle imellem skoletyperne. Perspektivet på disse forskelle er blot ikke et evalueringsspektiv.

Der er en række forskellige tematikker og problemstillinger, der kan siges at være af gennemgående art i bogen. Helt overordnet for alle aspekter af undersøgelsen gælder naturligvis, at de både kan ses i et nationalt perspektiv og i et internationalt perspektiv. Undtagelsen er visse danske/nordiske instrumenter. Disse er dog som oftest tænkt som supplement til internationale instrumenter.

I samtlige kapitler er der forskellige aspekter, som vi umiddelbart interesserer os for, når vi præsenterer svarfordelinger på de forskellige spørgsmål i spørgeskemaerne. Det drejer sig om forskelle og ligheder med grundskoleundersøgelsen, forskelle mellem de forskellige gymnasietyper og forskelle i kønsfordelinger. Alle disse svarfordelinger er svarfordelinger for individer, hvad der generelt er undersøgelsens internationale princip. Da der er visse fordele ved også at analysere med klassen som undersøgelsesenhed, forsøger vi dette i et afsluttende kapitel.

I udgangspunktet indskrives projektet sig i IEAs forskningstradition og traditioner for komparativ international uddannelsesforskning i det hele taget. Vi følger således i alle detaljer IEAs særdeles detaljerede forskrifter, undersøgelsesstruktur, tekniske standarder og metodik. Rapporten indskrives sig i et internationalt forskningskoncept, som har sin egen historie og sine egne præmisser. Et koncept, der i høj grad lægger op til en bestemt type komparativ læsning og en bestemt type sammenlignende fortolkninger af ret instrumentel art. Når man indskrives sig i en sådan undersøgelse indskrives man sig også i eksplicite og implicite fortolkningstraditioner, som man derfor eksplicit eller implicit ikke undgår at forholde sig til. Det er da også helt klart, at dele af rapporten *kan* læses på nogenlunde samme måde, som andre rapporter fra tidens internationale undersøgelser typisk bliver læst. Som bekendt ses resultaterne fra disse ofte som en indikation på uddannelsessystemets kvaliteter og mangler. Bogen indledes med et kapitel med sammenligning af de forskellige landes faglige niveau på området for politisk dannelse. Som sagt betragter vi imidlertid hverken projektet som sådan eller denne bog som instrumenter, der i sig selv kan vurdere forskellige skolesystemers forskellige effektivitet eller kvalitet. Generelt dækker undersøgelsen så brede temaer, at det ikke er rimeligt *kun* at se resultaterne som udtryk for skolens undervisningsmæssige standard.

Som sådan er der en række felter af tidens debatter om unge og samfundet, som vi mener at undersøgelsen kan bidrage til en yderligere forståelse af. Vi vil især interessere os for temaer som (overdreven) individualisme, (manglende) tolerance og (intet engagement i) politisk deltagelse. Alt sammen velkendte debatområder vedrørende opfattelsen af de unges politiske dannelse. Som sådan er der ikke ét perspektiv, der er styrende for denne rapport. Selv om rapporten i sig selv er et udtryk for fortolkninger af “data”, er der således samtidig tale om at afrapportere på en måde, der muliggør andre fortolkninger. Vi vil dog gerne pege på en række aspekter, som vi generelt har søgt at fastholde som væsentlige og/eller gennemgående temaer:

Fagligt niveau. Hvordan placerer Danmark sig på IEAs internationale test for kundskaber og færdigheder?

Alder. Et udviklingsperspektiv. Forholdet mellem svar fra de 14-15-årige i grundskolen og svar fra de 18-19-årige fra gymnasieskolerne. Forskelle og ligheder i svarfordelinger.

Skole. Skoletypefordelinger. Kan der konstateres væsentlige forskelle mellem det almene gymnasium, hf, htx og hhx? Er der tale om forskellige rum for politisk dannelse?

Kønsfordelinger. På hvilke måder adskiller de to køns svarfordelinger sig fra hinanden?

Klassen. Kan der konstateres forskelle mellem forskellige klasser?

Globalisering. Det diskuteres for tiden ofte, om den tendentielle opløsning af “det nationale” medfører manglende social sammenhæng.

Individualisme. Ofte fremhæves individualisme i ren negativ forstand som egoisme at være et generationstræk? Igen som noget, der medfører manglende solidaritet.

Deltagelse. Manglende politisk deltagelse og interesse fremhæves ofte som et generationstræk.

Tolerance. Diskussionen om indvandrernes placering i samfundet og om danskernes holdning til indvandrere er særdeles fremtrædende i den offentlige debat.

Dertil kommer, at der samtidig med denne rapports færdiggørelse pågik en debat om en kommende gymnasiereform. Som sådan mener vi ikke, at rapporten entydigt kan tages som argument for den ene eller den anden gymnasiestruktur, men debatten om gymnasiereformen har i løbet af foråret 2003 klart været med til at aktivere en bredere debat om de unge i gymnasieskolen. Derfor er den debat alligevel en slags indirekte medspiller også for denne bog, men som sådan ikke en debat, vi forholder os til.

Som sagt er rapporten et udtryk for en intention om at stille undersøgelsens "resultater" til rådighed for andre, men er også et udtryk for en intention om at foretage fortolkninger af samme "resultater". Rapporten balancerer således imellem at være forskning og forskningsformidling/dokumentation. Til forskningsprocessen knytter sig naturligvis en række forskellige teoretiske og metodiske spørgsmål. Vi har valgt at inkludere visse diskussioner af den art, men af et omfang og med en placering, der er underordnet formidlingen af resultater.

De enkelte forfatteres bidrag

Bogen er blevet til som et samarbejde mellem projektforsker og projektleder Jens Bruun, lektor Jens Johansen og professor Peter Allerup. Jens Bruun har forfattet kapitel 1, kapitel 2, del I og del III, kapitel 3 og kapitel 5. Jens Johansen har forfattet kapitel 2, del II. Kapitel 4 er skrevet af Peter Allerup. Dog er indledning og opsamling til kapitel 4 skrevet af Jens Bruun. Jens Bruun har skrevet bogens forord, indledning, afsnittet om den danske stikprøve, konklusion, det teoretiske efterskrift og appendiks.

Stud.scient.soc. Anders Blok har fungeret som studentermedhjælper på projektet. Han har blandt andet kommenteret kapitlerne 1 til 3, skrevet udkast til afgrænsede dele af kapitel 3 samt varetaget forskellige kodningsopgaver af åbne spørgsmål.

Den danske stikprøve

Indledning

I grundskoleundersøgelsen i Civic Education Study var den internationale sammenligning i en vis forstand ret enkel, fordi undersøgelsen blev gennemført med tilfældigt udtrukne stikprøver, der i hvert land var repræsentative for det pågældende lands grundskole. Selv om der naturligvis var visse vanskeligheder med at sammenligne forskellige skolesystemer, var problemerne stort set afgrænsede til den klassiske problemstilling, om man skal sammenligne elever på samme alder eller fra samme klassetrin.

I denne undersøgelse af “upper secondary students” er der ikke helt den samme klarhed over de deltagende landes sammensætning af stikprøverne. Af flere grunde er den internationale sammenligning således noget mere kompliceret, når det gælder ungdomsuddannelsesniveaet. Selv om den internationale undersøgelse i princippet er tilrettelagt med henblik på at få identisk sammensatte stikprøver, stod det i udgangspunktet klart, at det i praksis ikke var muligt. I sammenligninger af forskellige landes resultater skal man således være klar over, at landenes stikprøver kan være lidt forskelligt sammensat. Delmængder af stikprøverne vil dog altid omfatte samme typer af elever. Det vil endvidere altid dreje sig om unge, der går i skole på fuld tid og er af nogenlunde sammenlignelig alder.

Vi indleder derfor med en redegørelse for de internationale regler for stikprøvens udtagelse. Dernæst følger en beskrivelse af den danske stikprøve.

IEAs stikprøvere regler

Alle landes stikprøver er foretaget efter IEAs regler for konstruktion af stikprøve. Disse tilsagde hvert land at indsamle en tilfældigt udtrukket repræsentativ stikprøve af *hele klasser* (på “upper secondary” niveau) bestående af *fuldtidsstuderende* elever. Det enkelte land kunne selv definere den eller de ønskede skoletype(r), det ønskede klassetrin og den ønskede aldersgruppe inden for ungdomsuddannelserne (der var dog international konsensus om så vidt muligt at have 18-årige som målgruppe). Endvidere var det et krav, at eleverne skulle kunne testes inden for en bestemt afgrænset periode på fire uger og skulle kunne *testes som hele klasser* under nærmere angivne betin-

gelses. En samtidig imødekommelse af alle disse krav indebar per definition, at unge uden for uddannelsessystemet ikke kunne inkluderes.

Den danske stikprøve

Målgruppen for den danske undersøgelse er unge, der går på sidste halvdel af afslutningsåret af deres gymnasiale ungdomsuddannelse. På enten det almene gymnasium, hf, htx eller hhx. Udvælgelsen blev foretaget i to trin. Først som en helt tilfældig stikprøve blandt samtlige forekommende danske skoler af de nævnte fire typer. Langt over halvdelen af alle danske gymnasieskoler (nemlig 200 af de 302 for denne undersøgelse relevante skoler) blev således inviteret til at deltage med en tilfældigt udtrukket klasse på afgangstrinnet. Dernæst som en tilfældig udvælgelse af én klasse fra de skoler, der accepterede at medvirke.

I Danmark var det i praksis ikke muligt at lade undersøgelsen omfatte andre uddannelsesretninger end de gymnasiale, hvis alle de nævnte regler for udvælgelse af stikprøve skulle efterleves. Undersøgelsen siger med andre ord ikke noget om den samlede årgang af unge, men kun om denne delmængde. Der er den helt klare fordel ved den danske stikprøve, at det er helt entydigt, hvad den omfatter. Ulempen er naturligvis, at den ikke på samme måde som grundskoleundersøgelsen (Bruun 2001) kan siges at være repræsentativ for næsten hele kohorten, men kun for den givne delmængde af ungdommen. Det har naturligvis stor betydning for sammenligninger af de 14-15-årige med de 18-19-årige, at sidstnævnte kun omfatter gymnasieungdommen. Den problemstilling er i øvrigt langt fra kun dansk. De to undersøgelses forskellige udvalg gør det til et generelt problem med sammenlignelighed af de to aldersgrupper. I nogle lande er begge undersøgelser forholdsvis tæt på at omfatte kohorten, i andre er der stor forskel på undersøgelsesernes dækningsgrad. Danmark er i den sammenhæng hverken entydigt værre eller bedre stillet end de andre lande i undersøgelsen. Se mere herom senere (i afsnittet om sammenlignelighedsproblemer).

Med hensyn til valg af undersøgelsesgruppe kan det i øvrigt bemærkes, at valget også er foretaget ud fra en interesse i et vist spring i alder fra de 14-15-årige i grundskolen til de 18-19-årige i gymnasieskolen. Ligeledes blev det set som en fordel at foretage begge undersøgelser tæt på afslutningen af uddannelsesforløb for henholdsvis grundskole og gymnasieskole. Dertil kom et argument om at være så tæt på alderen for førstegangsvælgere som muligt. De nævnte forhold har således fungeret som en samlet argumentation for den endelige fastlæggelse af strategi for stikprøveudtagelsen. Med oven-

nævnte danske stikprøvedefinition kunne der imødeses et noget højere aldersgennemsnit end det internationalt foretrukne på 18 år. Dog kunne man også forvente et ret stort antal 18-årige i den danske stikprøve. Dette skulle vise sig at holde stik. En nærmere redegørelse for spørgsmålet om alder behandles senere særskilt, da alder har spillet en stor rolle for de internationale sammenligninger i den internationale rapport.

I alt 2761 elever fra 141 klasser besvarede spørgeskemaet. De fordeler sig på følgende måde på de fire skoletyper:

	<i>Antal elever</i>	<i>Procent</i>	<i>Antal klasser</i>
Alment gymnasium	1433	51,9%	72
Hf	457	16,6%	25
Hhx	670	24,3%	32
Htx	201	7,3%	12
Total	2761	100%	141

Det varierer lidt, hvor stor en andel af en årgang unge der går på gymnasiet, ligesom fordelingen på de enkelte skoletyper varierer lidt, men undersøgelsen kan siges at være repræsentativ for de ca. 65% af de unge, som går i gymnasieskolen i disse år. Se eventuelt Undervisningsministeriet: *Det gymnasiale uddannelsesområde på kryds og tværs* (www.uvm.dk), hvor tallet for unge, der påbegynder en gymnasieuddannelse for år 1996/97 er opgjort til 64% af årgangen.

Hvis man skal undersøge stikprøvens forhold til de faktiske bestande af elever på undersøgelsestidspunktet, er det ganske vanskeligt (læs: umuligt) at gøre det helt nøjagtigt for det konkrete klassetrin på de respektive uddannelser. Tager man udgangspunkt i tilgangen af elever til de respektive uddannelser i 1997 (der typisk vil være begyndelsesåret for de elever, der testes i år 2000), men dog 1998 for den 2-årige hfs vedkommende, kan man i Undervisningsministeriets online publikation *Det gymnasiale uddannelsesområde på kryds og tværs* (set 2003) finde følgende tal: Det almene gymnasium 19.663, hf 5.773, hhx-3-årig 8.267 (dertil kommer et antal elever på den 1-årige hhx), htx 2.559. Dertil kommer også nogle studenterkursuselever. Da der kan optræde forskellige grader af frafald, er dette naturligvis kun tilnærmede tal, men stikprøvens andele af elever fra de respektive uddannelser svarer under alle omstændigheder ret præcist til bestandene, når de gøres op i form af disse optagelsestal. I øvrigt er det jo primært de forskellige ud-

dannelsers procentvise fordeling, der har interesse – som kontrol af stikprøvens fordelinger.

	<i>Stikprøven</i>	<i>Optaget 1997</i>
Alment gymnasium	51,9%	54,2%
Hf	16,6%	16,0%
Hhx	24,3%	22,8%
Htx	7,3%	7,1%
Total	100%	100%

Amtfordeling

Vi har ikke tal for bestanden på amt opgjort efter klassetrin, men antager man, at andelen af elever i afslutningsåret er omkring 33% af et amts samlede bestand, er der tale om et gennemsnit på 9,3% af bestanden og kun Frederiksborg amt og Nordjyllands amt er under 7%. Stikprøven har med andre ord en god geografisk spredning.

Eleverne fordeler sig på følgende vis på amter

Amt	<i>N (Antal elever)</i>	<i>Bestand 2000*</i>	<i>N som %-andel af bestand</i>	<i>33% af bestand</i>	<i>N af 33% bestand</i>
København	327	10508	3,1%	3468	9,4%
Frederiksborg	86	6833	1,3%	2255	3,8%
Roskilde	147	4865	3,0%	1605	9,2%
Vestsjælland	114	4668	2,4%	1540	7,4%
Storstrøm	131	4755	2,8%	1569	8,3%
Bornholm	22	860	2,6%	284	7,8%
Fyn	332	7893	4,2%	2605	12,7%
Sønderjylland	167	4561	3,7%	1505	11,1%
Ribe	130	4711	2,8%	1555	8,4%
Vejle	265	7062	3,8%	2330	11,4%
Ringkøbing	258	6382	4,0%	2106	12,3%
Århus	372	12225	3,0%	4034	9,2%
Viborg	189	4604	4,1%	1519	12,4%
Nordjylland	221	9849	2,2%	3250	6,8%
Gennemsnit					9,3%

*) Samlet bestand ifølge Undervisningsministeriets nøgletalsdatabase.

Kønsfordeling

Der er en overvægt af piger i undersøgelsen. Da eleverne bedes om selv at oplyse deres køn i spørgeskemaet, er der et lille antal uoplyste (29 af de 2761).